

УДК 63.3(4Укр) 65; 63.3(4УКР)8

І. Василик, канд. іст. наук, мол. наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Л. Крупник, канд. іст. наук, доц.,
Інститут кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ТВОРЧІЙ ДОЛІ ШЕСТИДЕСЯТНИКІВ

Розглянуто процес українського національно-культурного відродження 1960-х років, в руслі якого відбувалось нове, актуальне часу, прочитання творчості Тараса Шевченка, трактування його постаті. Показано боротьбу з цими тенденціями з боку радянської тоталітарної системи.

Ключові слова: ідеологічна пропаганда, мистецький нонконформізм, творча інтелігенція, шістдесятництво.

Постать Тараса Шевченка, його творчість, ідеї та висновки мають здатність бути надзвичайно актуальними століття після смерті Кобзаря. Боротьба за волю і гідність людини та нації були й залишаються гострими для українського народу. Тому справжній, не "відформатований" Тарас Шевченко виступає провідником українського національного руху і в ХІХ, і в ХХ, і в ХХІ століттях. Цьому є чимало підтверджень.

Зміна політичного курсу, започаткована ХХ з'їздом КПРС у 1956 р., відносна лібералізація суспільно-політичного життя суттєво вплинули на повосенну українську інтелігенцію. Як і в період "українізації" 1920-х років послаблення політичного режиму сприяло сплеску талантів, породило творчу розкутість, віру у те, що можливо демократизувати радянську систему. На цій хвилі пробудився інтерес до зарубіжної та української народної культури, репресованих та замовчуваних сталінським режимом діячів. Зрештою, дуже важливо й те, що з'явилася можливість гуртуватися задля обговорення наболілих проблем, шукати шляхи їх вирішення. Пост-геноцидне суспільство дуже болісно вишукувало шляхи самоочищення. Наслідки радянського тоталітарного режиму стали надзвичайно руйнівними найперше у духовному вимірі. За таких обставин надзвичайно важливу роль відіграли особистості, здатні стати моральним авторитетом, запропонувати цінності, альтернативні офіційним, оскільки останні руйнували традиційний світогляд українців, віддаляли людину від її першоджерел. У цей період творча інтелігенція України звернулася до постаті Тараса Шевченка.

Так, у 60–70-х роках ХХ століття у вітчизняному кіно було здійснено екранізацію низки творів української класики (М. Коцюбинського, В. Стефаніка, М. Гоголя), що стало своєрідним протестом проти нав'язаної радянською ідеологією необхідності знімати найперше фільми на сучасну тематику. У руслі цієї хвилі в 1964 р. Київська кіностудія імені Олександра Довженка до 150-ліття з дня народження Великого Кобзаря випустила біографічний художній фільм "Сон" (режисер В. Денисенко). Автори фільму ставили перед собою мету стерти із Тараса Шевченка нав'язану офіційність, зробити його справжнім, як людину з живими почуттями, передати внутрішній світ свого героя, його жертвність, зв'язок зі своїм народом. Таке сміливе і сучасне осмислення образу Тараса Шевченка зробило цей фільм досягненням українського кіно.

Своїм успіхом фільм завдячує ще й тому, що головну роль молодого Тараса у ньому блискуче зіграв Іван Миколайчук. Роль він не в останню чергу отримав тому, що був зовні подібний до молодого Т. Шевченка. Це фактично був дебют 23-літнього актора, якого згодом назвуть обличчям українського поетичного кіно. Зіграти Тараса Шевченка було його давньою мрією. Як потім сказала його дружина Марічка Миколайчук: "Щоб зіграти роль Тараса Шевченка, Іван готовий був повзти від рідного села до Києва на колінах"[1]. Сам актор завжди пишався своєю знаменитою роллю. На зустрічі

з глядачами фільму у столичному кінотеатрі "Жовтень" 4 березня 1965 р. він відверто признався: "Для мене грати роль Шевченка, яким захоплювався я ще в школі, була і честь велика, і відповідальність. Коли під час зйомок я входив в його образ, мене ні на секунду не полишала думка, що буду грати раба, який мріє про бажану, вистраждану свободу. І не тільки для себе, але й для всього нашого обездоленого і пригнобленого народу"[1]. Після цієї ролі до Івана Миколайчука прийшла слава. Критики зазначали, що в цій, як і в наступних ролях, йому неперевірено вдалося передати характер українця, його філософію та вдачу.

Загалом, доля і фільмів і самого актора виявилась доволі непростою. Зокрема, поет Дмитро Павличко згадував, що фільм "Сон" не покладали на "полицю" саме завдяки старанням директора кіностудії ім.О. Довженка В. Цвіркунова. Він змушений був стати на його захист, коли секретар ЦК Компартії України з питань ідеології А. Скаба кричав: "Це петлюрівщина! Де ви взяли цих козаків!". І Василь Васильович сказав, що Тарас Шевченко, перебуваючи у Варшаві, був свідком революційних подій, коли поляки боролися за свою незалежність, а по них стріляли російські козаки: "То ж до чого тут петлюрівщина?!" – запитав він секретаря ЦК. Таким чином завдяки В.Цвіркунову фільм вдалося відстояти" [5].

Проте успішне втілення образу Тараса Шевченка стало причиною того, що Івана Миколайчука не затвердили на роль Ореста Дзвонаря у "Білому птасі з чорною ознакою" (1973 р.), яку він, як сценарист фільму, писав для себе. Харизма актора могла викликати симпатію до негативного персонажа і тому на цю роль запросили дебютанта Богдана Ступку, який так про це згадував: "Таким чином мене призначили на роль. А ще – дякуючи працівникам ЦК Компартії України, які дивилися кінопроби. Іван Миколайчук також пробувався на цю роль і, напевне, мав переваги. Але синьоокий Миколайчук тоді зіграв роль Тараса Шевченка. Хіба можна після цього грати "отрицательную роль бандеровца?"[3, с.36]. Таким чином дебютна роль Тараса Шевченка певним чином вплинула на творчу долю Івана Миколайчука. Образ Кобзаря, його творчість, дуже різнилися в офіційному трактуванні і в інтерпретації середовища нонконформістської творчої інтелігенції.

Однією з найгучніших мистецьких акцій стало створення у 1964 р., а згодом знищення вітража у вестибюлі Київського університету імені Тараса Шевченка. На ньому було зображено гнівного Кобзаря, до якого притулилась жінка – символ матері-України. Тарас Шевченко виголошував рядки: "Возвеличу малих, отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово!" Вітраж було розтрощено відразу після завершення роботи над ним, як "твір глибоко чужий принципам соціалістичного реалізму" [9, арк.77-78]. Як згадує шістдесятниця М.Коцюбинська: "головний погромник – ректор університету Швець. Сам власноручно, не дочекавшись висновків комісії, ...трощив ідеологічно шкідливий вітраж... Чому мати-Україна така сумна? Який "суд", яку

"кару" і на кого накликає Тарас? І взагалі, чому це Україна за ґратами...?" [2, с. 183].

Через декілька днів у Спільці художників УРСР відбулося обговорення вітража, уламки якого лежали складені на підлозі. Особи, які виступали, знаходили хиби, прорахунки, ідеологічні зриви. Цей акт вандалізму викликав загалом мовчазний протест у колах української творчості інтелігенції. Лише на IV з'їзді Спільки художників України (23-25 квітня 1968 р.) художник І.Литовченко відкрито висловив протест проти знищення вітража Віктора Зарецького, Людмили Семикіної, Алли Горської, Опанаса Заливахи, який називав варварським актом [9, арк.77-78].

Мистецький нонконформізм художників коштував їм замовлень, можливостей для творчої реалізації. Як відомо, авторів вітража за цю роботу було виключено зі Спільки художників УРСР. Згодом, доля кожного з них складеться ще жорсткіше: у 1965 р. Опанаса Заливахи буде обвинувачено за частиною 1 статті 62 Кримінального Кодексу УРСР 1960 р. в антирадянській агітації та пропаганді і засуджено до п'яти років таборів суворого режиму у Мордовії. На зоні у нього конфіскували фарби, заборонивши малювати навіть у вільний час. Коли Опанас Заливаха висловив протест проти такого обмеження прав, йому заявили, що він направлений у табір виправитись, а не малювати – ситуація дуже схожа на заборону писати і малювати Тарасу Шевченку, засланому в оренбурзькі степи рядовим солдатом. Це викликало обурення у художників-колег Опанаса Заливахи, які в неодноразових зверненнях до вищих інстанцій найперше ставили питання про скасування заборони для художника малювати. Проте, ці звернення не принесли результату. Художницю Аллу Горську 2 грудня 1970 р. буде знайдено з ознаками насильницької смерті на дачі свекра у місті Василькові під Києвом. Внаслідок цього, чоловік Алли Горської Віктор Зарецький, її подруга Людмила Семикіна та інші з її кола від отриманого шоку не швидко змогли оговтатися.

Одним з активних проявів політичного інакодумства окресленого періоду стало святкування роковин перенесення праху Тараса Шевченка з Петербурга до Канева, яке припадало на 22 травня. Ця акція з культурно-просвітницької трансформувалась в національно-політичний захід. У Києві присутнім у парку Тараса Шевченка читали поезії Кобзаря, сучасних поетів, у тому числі тих, які були переслідувані, традиційно співав опальний хор "Гомін", виступали присутні, ділились актуальними проблемами, зав'язувались гострі дискусії, відбувався неформальний обмін думками. В умовах тотального офіціозу і контролю – це були безпрецедентні зібрання.

З цього приводу завідувач відділом науки і культури ЦК КПУ Ю.Кондуфор направив першому секретарю П.Ю. Шелесту інформацію, в якій зазначав: "окремі особи намагаються представити цей день, як такий, коли, мовляв, українці назавжди відібрали у Росії Кобзаря" [6, арк.104]. У зв'язку з цим, у таємній інформації ЦК КП України від 18 січня 1967 р. вказувалось: "Нам здається, щоб не допустити свавілля в цьому відношенні окремої групи націоналістично настроєної інтелігенції, яка провокує й певну частину молоді, необхідно провести відповідну роз'яснювальну роботу, як в колах творчої інтелігенції, так і серед молоді в університеті і інших вузах. Пропонується здійснити це Київському міському КП України, партійним організаціям окремих вузів, ЦК ЛКСМУ, а також партійним організаціям спілок письменників, композиторів і художників. Про наслідки розгляду повідомлено тов. Нікітченка В.Ф. (голова КДБ УРСР – авт) особисто" [6, арк.157-158].

Не зважаючи на проведену "роз'яснювальну роботу", 22 травня у Києві біля пам'ятника Тарасу Шевченку люди

продовжували збиратись. У інформаційній довідці від 26 травня 1970 р. секретаря Київського обкому КПУ Ф.Рудича зазначалось, що "О 23 годині деякі молоді люди читали тенденційно дібрані вірші, намагались окремі твори трактувати так, щоб відносини минулого перенести на радянську дійсність (...). Партійними органами вживаються відповідні заходи по виявленню осіб, причетних до дій вказаної групи молоді та проводиться робота за місцем їх праці, навчання, або проживання" [8, арк.20].

Учасниками цих дійств була активна молодь, студентство. У листі Київського державного університету до ЦК Компартії України за підписом ректора М.І. Білого та секретаря парткому М.В. Дученка від 22 травня 1974 р. зазначалось, що у гуртожитках університету 21 травня було виявлено листівки, які "запрошували киян прийти 22 травня у парк Шевченка щоб "взяти участь у вшануванні Кобзаря", "співати веселих і сумних пісень", "розмовляти по українському". В листівках запрошують і громадян інших національностей – євреїв, росіян" [7, арк.145]. Після того як було знайдено першу листівку (всього виявлено 14 листівок), представники ректорату, парткому прибули в гуртожитки і "провели обстеження приміщень, посилення чергування у гуртожитках, підвищення пильності з метою попередження і прискінення подібних фактів. Вживаються заходи по посиленню пильності у гуртожитках, учбових корпусах і службових приміщеннях". Як відомо, Тараса Шевченка в СРСР офіційно вшановували (хоч подавали зі значними корективами), підняли на постамент. Проте неформальне, живе вшанування Кобзаря переслідувалось і сприймалось як ідеологічна диверсія.

Щоб відволікти увагу громадськості від цих зібрань, було започатковано фестиваль комсомольців і молоді "Київська весна" (з 21 по 24 травня). Ці заходи не досягли потрібного результату і у травні 1967 р. було здійснено арешти кількох учасників святкування роковин перепоховання Тараса Шевченка в Україні. Присутні організували демонстрацію до будинку ЦК Компартії, щоб звільнити студентів, яких затримала міліція. Такого за всю практику ЦК КПУ ще не було, шоківане республіканське партійне керівництво згодом випустило затриманих.

Проте зібрання продовжувались і у наступні роки, а влада, оговтавшись, рішучіше взялася за викоринення цього зухвальства у центрі столиці Радянської України. Запобіжні заходи були досить різноманітними: від попереджень, до виключення з вузів, позбавлення роботи тощо.

Досить резонансною подією у серпні 1965 р. стало відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в селі Шешори на Івано-Франківщині роботи переслідуваного владою скульптора, колекціонера українських старожитностей Івана Гончара. Відкриття пам'ятника зацікавило активних патріотів і відповідно спонукало владу перешкодити здійсненню цього заходу. "Очевидці розповідають, що всі гірські шляхи були блоковані міліцією. "Чужинців" відразу впізнавали і повертали назад переважно до Косова" [4]. Тим, кому все ж вдалося потрапити в Шешори, повідомили, що офіційне відкриття пам'ятника перенесли на тиждень пізніше. Тому відбулось неофіційне відкриття під стрілецькі пісні у виконанні львівського студентського хору "Гомін", під натхненне прочитання "Катерини" та інших творів Т. Шевченка майстром художнього слова артисткою Т. Цимбал. Після цього, щоб не дратувати представників влади, присутні змушені були швидко роз'їхатись [10]. Проте подія ця залишилась в пам'яті, як один з прикладів активності національно свідомих українців, яких об'єднав образ Великого Кобзаря.

Відомо, що Іван Гончар наслідуючи Тараса Шевченка, який як вільний художник у 1843–1845 роках багато

їздив Україною, змальовував краєвиди та жанрові картини на історичні та етнографічні теми для альбому "Живописная Украина", самотужки створив історико-етнографічний мистецький альбом "Україна і українці", що налічує 18 томів. З цієї метою митець об'їздив всю Україну, взяв найхарактерніше з усіх історико-етнографічних регіонів і зберіг, систематизував та професійно оформив в альбом. Під час цих подорожей він фіксував побачене і почуте, зібравши неповторні свідчення про народну культуру, які містяться у його щоденниках. Однак, за те, що відмовився здати свою колекцію народних скарбів у державний музей, Івана Гончар з тавром "буржуазного націоналіста" був фактично ізольований владою від суспільства. Саме в найкритичніший період ізоляції на початку 1970-х рр. робота над альбомом "Україна і українці" рятувала його від нестерпних провокацій, шантажу, погроз, які він мужньо витримував впродовж майже двох десятиліть переслідувань. Як скульптор, Іван Гончар створив декілька образів Тараса Шевченка, зокрема, у 1950 р. на Всесоюзній художній виставці у Москві було експоновано мармурову статую "Молодий Тарас Шевченко", яку придбала Третьяковська галерея. На хвилі перебудови змінилося ставлення до подвижницької праці Івана Гончара, прийшло офіційне визнання його здобутків, життєвого подвигу. У 1989 р. Івану Гончару було присуджено Державну премію імені Тараса Шевченка.

И. Василик, канд. ист. наук, мл. науч. сотр.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Л. Крупник, канд. ист. наук, доцент,
Институт криминально-исполнительной службы Национальной академии внутренних дел (Київ, Україна)

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКО В ТВОРЧЕСКОЙ СУДЬБЕ ШЕСТИДЕСЯТНИКОВ

Рассмотрен процесс украинского национально-культурного возрождения 1960-х годов, в русле которого происходило новое, актуальное в настоящее время прочтение творчества Тараса Шевченко, трактовка его личности. Отображено борьбу с этими тенденциями со стороны советской тоталитарной системы.

Ключевые слова: идеологическая пропаганда, художественный нонконформизм, творческая интеллигенция, шестидесятиничество.

I.Vasylyk, Phd, Junior Researcher
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
L. Krupnyk, PhD Associate Professor
National Academy of Internal Affairs of Ukraine, Institute of criminally-executive services

PHENOMENON OF TARAS SHEVCHENKO IN THE 1960ES DISSIDENTS' CREATIVE DESTINY

The article deals with the process of Ukrainian national and cultural rebirth of the 1960es, in the course of which the new relevant reading of Taras Shevchenko's works and new treatment of his personality were emerged. The author shows the counteraction of the Soviet system to these tendencies.

Key words: Dissident, Ideological Propaganda, Art Nonconformity, Creative Intelligentsia, The 1960es Dissident movement (shestydesiatnytstvo).

УДК 304.2(=161.2)(100)

Л. Сорочук, канд. філол. наук, наук. співроб.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ ЯК ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ У ЗАХІДНОМУ СВІТІ

У статті досліджується проблема функціонування та збереження української народної традиції в умовах міграції. Вивчається специфіка українського культуротворення за межами Української держави.

Ключові слова: етнокультурна спадщина, діаспорна культура, фольклорні надбання українців, українці-емігранти.

Досліджуючи феномен українства, особливості його прояву у багатьох сферах буття зумовлює вивчення соціокультурного життя, фольклорних надбань українців як в Україні, так і за межами історичної Батьківщини. Цікавим постає той факт, що українська діаспора не тільки зберегла свою національну своєрідність, а й розвинула і примножила культурну спадщину української нації. Тому, у розробці концепції історичного розвитку української культури фундаментального значення набувають дослідження життєдіяльності української діаспори в контексті загальнонаціонального культурного процесу.

Сотні тисяч, а на загал мільйони українців проживають на теренах Росії, Казахстану, Молдови, Польщі та

Таким чином, постать Тараса Шевченка в період активізації громадської, просвітницької та творчої діяльності української інтелігенції породила нове актуальне часу сприйняття Великого Кобзаря. Це спричинило з боку влади перешкоди та переслідування, оскільки суперечило офіційному трактуванню постаті та творчості Тараса Шевченка як поета-революціонера – саме в такому розрізі його подавала радянська ідеологія. Тому боротьба за відтворення правдивого прочитання Тараса Шевченка стала однією з важливих ідей у діяльності української патріотичної інтелігенції генерації шестидесятників.

Список використаних джерел

1. Велентеєнко А. Іван Миколайчук: розплата за любов до рідного слова. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://slovokalinove.blogspot.com/2013/04/blog-post.html>.
2. Коцюбинська М. Вітраж пам'яті // Алла Горська: Червона тінь каліни: Листи, спогади, статті / Ред. та упоряд. О. Зарецького та М. Маричевського. – К.: Спалах ЛТД, 1996. – 240 с.
3. Мельниченко В. Майстер. – К.: Либідь, 2005. – 392 с.
4. Плахотнюк М. Наше діло нам святе // Українська культура. – 1997. – № 1.
5. Скалій Р. Високий лицар. [Електрон. ресурс]. Режим доступу: <http://mikolajchuk.ucoz.ua/publ/5-1-0-23>.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 6160.
7. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 25. – Спр. 869.
8. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 31. – Спр. 148.
9. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 32. – Спр. 32.
10. Шудря М. І горів, і яснів, і страждав // Київ. – 2003. – № 5.

Надійшла до редакції 04.03.14

інших держав. На новому місці проживання, в іншомовному середовищі облаштувавши свій побут, українські емігранти створили, здебільшого, досить міцні етнічні спільноти на землях Канади, США, Австралії. Значно меншою є українська діаспора у країнах Західної Європи – у Німеччині, Франції, Англії тощо. Але скрізь завдяки присутності українських емігрантів двадцяте століття позначилося помітним економічним розвитком. Також, у ХХ столітті зростанням організованості й потужною активізацією позначилося українське громадське та культурне життя в західному світі.

Етнічні українці, які мешкають поза політичними кордонами своєї історичної Батьківщини, але не втратили